Asena-Salman, Burcu. (2025). 1970'lerde Türk Aile Kurgusu: Ebeveynlik Kitaplarına Göre İdeal Kadınlık ve Erkeklik. Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi, 07(2), 363-387

1970'lerde Türk Aile Kurgusu: Ebeveynlik Kitaplarına Göre İdeal Kadınlık ve Erkeklik*

The Concept of the Turkish Family in the 1970's: The Ideal Womanity and Manhood According to Parenting Books

Burcu ASENA-SALMAN[a]

Doi: 10.53281/kritik.1660539

[a]Öğr. Gör. Dr., TED Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Temel Bilimler Birimi, ORCID: 0000-0003-0754-2075

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Süreç

Gönderim Tarihi: 08.03.2025
Ön Değerlendirme: 29.04.2025
Kabul Tarihi: 10.05.2025

İntihal
Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir.

Etik Beyan
Bu çalışma, bilimsel ve etik ilkelere uygun olarak hazırlanmış olup, yararlanılan tüm kaynaklar kaynakçada belirtilmiştir.

Tarafsızlık
Dergi alan editör kurulunda yer alan yazar, değerlendirme ve yayın sürecine hiçbir şekilde müdahil olmamış, hakemlik süreci bilimsel tarafsızlık ilkelerine uygun yürütülmüştür.

Finansman
Yazar, bu araştırma için herhangi bir dış finansal destek almadığını beyan eder.

Yazar Katkıları
Burcu ASENA-SALMAN %100

Çıkar Çatışması
Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Telif Hakkı
Burcu ASENA-SALMAN
©

| Creative Commons Attribution Noncommercial 4.0 (CC BYNC) International License

ÖZET

Aile yapısının kültürel, sosyo-ekonomik, politik sebeplerle değişimi, özellikle feminist literatür tarafından ele alınan tarihsel ve evrensel bir konudur. Kadınların toplum içinde sergilemesi beklenen eş ve annelik temsilleri, çoğunlukla devlet politikaları tarafından, dönemin siyasi ve finansal koşullarına göre belirlenmekte; çeşitli araçlar yoluyla topluma benimsetilmektedir. Bu araçlardan biri "rehber" kategorisindeki kitaplardır. Türkiye ve Avrupa'da yaşayan Türkler'e hitap eden, bir Hürriyet Gazetesi ve Alman ortak yapımı olarak satışa sunulan Hürriyet Ana Baba Rehberi isimli rehber kitap kadınlık, annelik, erkeklik, babalık, çocuk bakımı ve aile sağlığı hakkında "tüm soruları" cevaplama iddiasıyla yayımlanmıştır. Yazar bilgisi, basım yeri gibi baskıya dair detaylar belirtilmeksizin 1973'te basılan kitap, taşıdığı önsözle rehberlik iddiasını vurgular. Kitabın Cumhuriyet'in ellinci yılı olan ve politik çalkantıların yaşandığı 1973'te yayımlanmış ve çok dağıtılmış olması, araştırma açısından tarihsel bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda, dönemin ideal kadın ve erkek temsillerini çözümlemek amacıyla, 1970'lerin ilk yarısında yazıldığı tespit edilebilen, biri İslami perspektife sahip beş "aile" temalı rehber kitap, Hürriyet Ana Baba Rehberi merkez alınarak karşılaştırmalı biçimde incelenmiştir. Bu araştırmada, kadına mutlu aileyi kurma ve sürdürme sorumluluğu yükleyen temsiller; kitaplarda yer alan görseller, çizimler ve söylemler üzerinden analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Temsil, Aile, Eş, Ebeveyn, Evlilik, Rehber Kitap

ABSTRACT

The transformation of family structures due to cultural, socio-economic, and political factors constitutes a historically and globally significant subject, particularly within feminist literature. Representations of women as wives and mothers—roles they are expected to embody in society—are often shaped by state policies that align with prevailing political and economic conditions, and are disseminated through various ideological and cultural instruments. One such instrument is the category of "guidebooks" that target the general public. The Hürriyet Parent Guide, co-published by the widely circulated Turkish daily newspaper Hürriyet and a German partner, was aimed at Turkish communities residing both in Turkey and across Europe. Published in 1973 without any information regarding authorship, printing location, or editorial details, the book claims in its foreword to address "all questions" related to womanhood, motherhood, manhood, fatherhood, childcare, and family health. The book's publication in 1973 and widespread reception—coinciding with the fiftieth anniversary of the Turkish Republic and political turbulence—add historical relevance to this study. In this context, the guide is examined in comparison with four other "family-oriented" publications from the early 1970s, including one authored from an explicitly Islamic perspective. This study focuses on Hürriyet Ana Baba Rehberi and investigates the ways in which women are portrayed as the primary agents responsible for creating and maintaining a happy family. These representations are analyzed through the visual materials, illustrations, and discursive strategies employed in the guidebooks.

Keywords: Representation, Family, Spouse, Parent, Marriage, Guidebook

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)
Sorumlu yazar: Dr. Burcu ASENA SALMAN
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0754-2075
E-mail: burcu.asena@tedu.edu.tr

* Bu makaleye temel oluşturan araştırma, 27-29 Ekim 2023 tarihlerinde Beykoz Üniversitesi/İstanbul'da düzenlenen 100. Yılında Cumhuriyet'in Kadınları/Kadınların Cumhuriyeti Sempozyumu'nda sunulmuştur.

Giriş

Bu makale, Türkiye'de Cumhuriyet öncesinde başlayan kadın hareketinin her iki cinsin de temsiline etkilerini, Cumhuriyet'in ellinci yılında basılmış ebeveyn rehber kitapları üzerinden okumayı amaçlamaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri ve ebeveynlerin sorumlulukları politiktir. Aile toplumu oluşturan en küçük kurum olduğundan (Turğut, 2017, s. 93) medya, hukuk, din ve eğitim aracılığıyla aile ile ilgili politikalar şartlara göre yeniden üretilir (Şerifsoy, 2000, s. 171). Aileye dair rehber kitaplar, dönemlerinin kültürel ve politik iklimine dair ideolojik veriler sundukları için tarihsel belge niteliği taşımaktadır.

Bu araştırma için, 1970'lerin başında yazılmış ebeveyn kitapları taranmış, o dönemde basılmış olduğu tespit edilen beş kitap, söylemsel ve görsel analizlerle, metinler arası karşılaştırma ile incelenmiştir. Makalede, 1970'lerde Türkiye'de yayımlanan ebeveynlik rehber kitaplarında kadınlık ve erkeklik rollerinin nasıl temsil edildiği ve bu temsillerin dönemin toplumsal cinsiyet ideolojilerini nasıl yansıttığı sorusunun cevabı aranmaktadır. Ayrıca, rehber kitaplarda öne çıkan kadınlık ve erkeklik idealleri; tanımlanan annelik ve babalık rolleri; görsel ve metinsel anlatımlar arasındaki anlam düzeyindeki çelişkiler ve tutarlılıklar; seküler ve dini perspektifteki kitaplar arasında toplumsal cinsiyet açısından ortaya çıkan farklılıklar da araştırmanın alt soru başlıkları olarak sayılabilir.

Özellikle Cumhuriyet'in ellinci yılında, 1973'te yayımlanan Hürriyet Ana Baba Rehberi, hem içerdiği söylemler hem de dönemin en yüksek tirajlı gazetesi tarafından basılmış olması sebebiyle bu araştırmada merkezî bir konuma yerleştirilmiştir (Yalazan, 2022). Bu rehber, dönemin diğer dört önemli aile kitabıyla birlikte karşılaştırmalı olarak analiz edilmiş; kadınlık ve erkeklik temsilleri, metinsel ve görsel veriler üzerinden değerlendirilmiştir.

Bu bağlamda çalışma, feminist literatür, toplumsal cinsiyet teorileri ve modernite-gelenek ikilemi çerçevesinde, ebeveynlik kitaplarının kadın ve erkek rollerine ilişkin nasıl bir temsil inşa ettiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1. Literatür Taraması

Popüler aile literatürü ve ebeveynlik kitapları üzerine yapılan çalışmalar, bu yayınların amacının sadece eğitim olmadığını, karşımıza ideolojik araçlar olarak çıktıklarını göstermiştir (Berktay, 2013). Bu kitaplar anneliğin kutsiyetini meşrulaştırır ve kadını evin içi ile sınırlandırır (Badinter, 2010). Türkiye'de kadın hareketi ve aile politikaları Cumhuriyet öncesinden başlar (Duran, 2020; Koç, 2019; Ecevit 2014; Dalaman, 2014; Davaz, 2014). Cumhuriyet'in ilk yıllarında pronatalist aile politikaları nüfusu arttırmaya, dolayısıyla da aileyi ve anne kadını görevlendirmeye yönelik çalışmıştır (Salman Yıkılmış, 2018; Doğan, 2011). Toplumsal cinsiyet kuramları ise kadınlık ve erkekliğin biyolojik değil, kültürel ve tarihsel olarak inşa edilen toplumsal roller olduğunu ortaya koyar (Butler, 2014, 2015; Badinter, 1984, 1992, 2010). Türkiye bağlamında yapılan çalışmalar toplumsal cinsiyetin modernleşme, ulus-devlet inşası ve aile politikalarıyla nasıl şekillendiğini göstermiştir (Çakır, 2011; Kandiyoti, 1996; Arat, 1990). Bu makale 1970'lerde Türk kadınına ve erkeğine benimsetilmeye çalışılan temsili tartışmaktadır (Çakır, 2011; Badinter, 2010).

1.1. Türkiye'de Kadın Hareketi ve Aile Politikaları

Evliliği kadınlar için merkeze koyan yaklaşımın dönüşümüne, ilköğretimin kız çocuklarına da zorunlu hale getirilmesine ve böylece kadınların meslek edinmesine kapı açan eğitim reformu Tanzimat'la başlayıp II. Abdülhamit döneminde hız kazanmıştır: Türk kadınının feminist atılımı, neredeyse bir asır öncesine, 1876'ya uzanmaktadır (Koç, 2019, s. 235, 236; Duran, 2020, s. 508). Oysa 1980'lerde Türkiye'deki kadınlar, Türkçe kaynak yetersizliğinden dolayı ikinci dalga feminizmi derinlemesine takip edebilecek ve uluslararası bir mücadelenin parçası olduklarını anlayabilecek imkânı başta bulamamışlardır (Ecevit, 2014, s. XXI, XXII). Nitekim 1969 Genel Seçimi sonrasında iktidara gelen Adalet Partisi'nin programı kadını sadece aile içindeki görevleri ile ele alarak, kadının ikincilliğini pekiştirmesi nedeniyle eleştirilmiştir. 1971'de ilk kez bir kadın, Türkan Akyol, bakan olarak atanmış olmasına rağmen, kadınlara dair bir politika oluşturulmamıştır (Dalaman, 2014, s. 195, 196).

Türkiye'de kadınlar, seçme ve seçilme hakkına 1934'te kavuşurken, Fransız kadınların bu haklarını 1946'da (Davaz, 2014, s. 45), İsviçre'de ise 1971'de (Özer, 2013) elde edebildiklerini hatırlamakta fayda vardır. 31 Ocak 1923'te Mustafa Kemal Atatürk'ün İzmir'de yaptığı konuşma, Türkiye'nin modernleşme süreci içerisinde kadınların da politik olarak birincil bireyler olarak görüldüğünü açıklar niteliktedir: "Bir toplum, cinsinden yalnız birinin zamanının gereklerini kazanmasıyla yetinirse o toplum yarıdan fazla eksiklik içinde kalır" (Özer, 2013, s. 138).

1.2. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Aile Politikaları

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki aile politikaları, 1927-1965 yılları arasında pronatalist, yani nüfusu artırmaya yönelik üretilmiştir. Amacı, savaşlarda özellikle bir cinsin azalmasına neden olan ciddi nüfus kaybını telafi etmek olan bu politika kapsamında, ceza kanununa "ırkın devamlılığı ve sağlığını tehlikeye düşürme"nin suç olduğuna dair maddeler de yürürlüğe konmuştur (Doğan, 2011, s. 297). Bu tür hükümlerin devlet nezdinde de kabul görüşü, hatta dayatılması, her kadının doğal olarak bir erkeğin eşi, doğal olarak anne olması gerekliliği, anneliğin kutsiyeti gibi savlar aracılığıyla da pekiştirilmiştir (Salman Yıkmış, 2018, s. 87).

Ana-babalık propagandası ve yetişkin olunduğunda aile kurma zorunluluğu 1928-1950 yılları arasında çocuklara da okul kitaplarında, zorunlu müfredatın bir parçası olarak davranış kalıbı olarak sunulmuştur (Şerifsoy, 2000, s. 173-175): "Anne ve baba çocuklarını büyük bir sevgi ve bin bir türlü emekle büyütürler. [...] Anasını, babasını ve kardeşlerini seven ve onlara karşı borçlu olduğu ödevi yapan bir çocuk büyüdüğü vakit küçüklerinden bunun aynını görür." Ebeveynler gibi, çocuklara da aile kurarak çocuk sahibi olmaları ve yaşça büyüklerine kayıtsız şartsız itaat etmeleri telkin edilmiş, ulusal Türk kültürünün unsurlarından biri olan hiyerarşik yapı bireylere tohumlanmıştır.

Pronatalist politika ve yaşanan göçler sonucunda 1950-1955 yılları arasında nüfus birden artmış; 1960-1965 yılları arasında Devlet Planlama Teşkilatı'nın nüfus planlamasına yönelik faaliyetleri ve Avrupa'ya işçi göçleri sebebiyle nüfus düşmüştür. 1965 yılından sonra ise devlet politikaları nüfusu azaltmaya yöneliktir çünkü milli gelir kısıtlılığı, idareli kullanılmasını gerektirmektedir (Salman Yıkmış, 2018, s. 86).

1.3. 1970'ler ve Sonrası

Erken 1970'ler, dünyada kadınların sokaklara dökülerek haklarını savunmak için yürümeye ve seslerini duyurmaya başladıkları yıllar olarak tüm dünya kadınları için önemli bir dönüm noktasıdır (Wolf, 1991, s. 9). Tüm dünyada özgürlükleri için mücadele etmeye başlayacakları 1970'lere kadar kadınlar, erkek yazarlar tarafından ya Meryem ya da fahişe olarak, erkeklerin çıkarları doğrultusunda, aşırı uçlarda temsil edilmiştir (Çakır, 2011, s. 508). Türkiye'de de 1970'li yıllarda aile kurumu ile ilgili politikalar revize edilmiş, 1973'te ana-çocuk sağlığı ve aile planlaması hizmetleri birleştirilirken, 1978'de ise devlet yöneticileri tarihte ilk kez ideal çocuk sayısı olarak "2" rakamını telaffuz etmeye başlamışlardır (Doğan, 2011, s. 301, 302).

1980-2010 yılları arasında annelik yine kadın kimliğinin ortasına yerleştirilmiş, kadınlar dünya çapında özgürlüklerini kazandıklarını ve eşitliği dengelediklerini düşündükleri sırada, annelik algısında bir devrim yapılmıştır (Badinter, 2010, s. 9). Başarı Ailede Başlar isimli, 1993 basımı üç Türk akademisyen kadın tarafından yazılan kitap (Kağıtçıbaşı vd., 1993, s. 5-7) de Badinter'nin (2010) savını doğrular niteliktedir. Kapağı için annesine sarılmış öpen bir çocuk fotoğrafı seçilmiştir ve metinler çocuğun eğitimi için babadan çok anneye seslenmektedir, çünkü 1990'ların başında pek çok kadını işsiz bırakan ekonomik buhranla birlikte dile getirilmeye başlanan "annelik bir iştir ve hatta genellikle herhangi bir işten daha değerlidir" (Badinter, 2010, s. 10). Bu sözün altında, eve ekmek getirmekle yükümlü erkekler işe yerleşebilsinler diye, çocuklardan sorumlu kılarak, mümkün olduğunca kadınları evde, iş alanından uzak tutma çabası yatmaktadır.

2. Yöntem

Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde yürütülmüş; yöntem olarak karşılaştırmalı metin analizi, literatür taraması ve görsel çözümleme tekniklerinden yararlanılmıştır. Kitaplarda yer alan söylemler ve görseller aracılığıyla kadın ve erkek temsilleri çözümlenmiş; bu temsillerin ideolojik ve kültürel bağlamı literatür desteğiyle tartışılmıştır. Görsel analiz, özellikle rehber kitaplarda kullanılan görsellerin – fotoğraflar, çizimler ve kapak tasarımları – eşlik ettikleri metinlerde iletilmek istenen mesajların ne şekilde pekiştirildiğini ya da cinsler bağlamında nasıl kesinleştirildiğini ortaya koymak için kullanılmıştır. Aynı zamanda, kitaplarda öne çıkan söylemsel yapılar, feminist kuram ve toplumsal cinsiyet teorileri ışığında değerlendirilmiştir. Bu yöntemsel çerçeve, dönemin rehber kitaplarında kadınlık ve erkeklik rollerinin nasıl kurgulandığını, hangi ideolojik zemine oturtulduğunu anlamaya olanak tanımaktadır.

2.1. Örneklem

1970–1973 yılları arasında Türkiye'de yayımlandığı tespit edilen tüm ebeveyn rehber kitapları örneklem olarak belirlenmiştir. Özellikle bu tarih aralığı, Cumhuriyet'in ellinci yılı olması sebebiyle seçilmiştir. Hürriyet Ana Baba Rehberi basıldığı tarihte, rehber kitaplar arasında, Hürriyet'in geniş dağıtım ağı sayesinde, Türk okuyucuya rkolayca ulaştığı ve her iki cinsi de hedeflediği için merkeze alınmıştır. Karşılaştırmak üzere, 1970'lerin başında Türkçe basılmış olan Aile Planlaması ve Eğitim (Durmaz, 1971); İslamda Aile Hayatı Nasıl Olmalıdır? (Bizer, 1971); Aile Çevresi: Kadın-Erkek İlişkileri (Serdaroğlu, 1972); Evlilik Sanatı (Kinsey vd., 1972, tarih kitapta belirtilmemiştir, tahmin edilmektedir) araştırmaya dahil edilmiştir.

Bu kitaplar, hem kadın hem erkek ebeveynleri kitle olarak hedeflemeleri, "aile", "ana-baba" gibi her

iki cins için de kapsayıcı başlıklara sahip olmaları ve aynı tarihsel döneme ait olmaları temelinde seçilmiştir. Başlığında sadece anne kadını hedef alan kitaplar daha çok bebek/çocuk bakımı odaklıdır ve sadece anne kadına seslenmekte oldukları için örneklem dışı bırakılmıştır. Başlığında sadece babaya seslenen bir kitap bulunmamaktadır. Rehber kitaplar dışında mecmualar (Acar, 1990; Arat, 1990) da döneme tarihsel olarak ışık tutan yayınlardır; bunlar da örneklemin dışında bırakılmıştır.

3. Bulgular: Rehber Ebeveyn Kitapları

3.1. Hürriyet Gazetesi ve Hürriyet Ana Baba Rehberi

Hürriyet Ana Baba Rehberi bu karşılaştırmalı araştırmada merkeze alınmıştır: 1973 yılında, o tarihlerde dünyada az sayıda matbaada bulunan renkli baskı teknolojisi ve Avrupa'yı içine dağıtım ağıyla Hürriyet Gazetesi tarafından basılarak dağıtılmış olması, bu rehberin diğer yayınlara kıyasla daha görünür ve ulaşılabilir olduğunu düşündürmektedir (Yalazan, 2022; Binatlı, 2002, s. 78). Ayrıca, Nadir Kitap gibi ikinci el kitap sitelerinde aynı yıllara tarihlenen "ebeveyn" temalı rehber kitaplara göre daha sık bulunması dikkat çekicidir.

Hürriyet Ana Baba Rehberi'ni incelemeye değer kılan bir diğer unsur, kadın kimliğini yalnızca bir erkeğin eşi ve o erkeğin çocuklarının annesi olarak tanımlayan söylemidir. Kadının evliliğin devamı için bireyselliğinden ve kişiliğinden ödün vermesini koşullayan bu yaklaşım, "anne" kavramını tek başına evliliği ve aileyi temsil eden bir rol olarak ele almakta ve 1970'lerde yükselen feminist hareketle çelişmektedir. Kadın, anneliğin ağır manevi anlamlarının altını doldurmaya çalışırken, ekonomi ve nüfus politikalarını gerçekleştirmekle yükümlü tutulmaktadır; devletin aile modelini kurma çabasının merkezine oturtulmuştur (Badinter, 2010, s. 81, 140).

Bu kitap Hakkında... Her ailenin kendine göre irili ufaklı bir sürü müşkülü vardır. Bu müşküller halledilmedikçe zamanla (…) büyük dertler haline gelir. [...] Bu düşünceyle ülkemizin bu alanda isim yapmış otoriteleri yanı sıra, Almanya'da bu niyetle çıkan ve ayda 5 milyon satan "Eltern (Ana-Baba)" mecmuasıyla elele veren gazeteniz "Hürriyet," sayfaları arasında bir ANA-BABA OKULU açtı. [...] tecrübeli bir büyüğe, bir doktora, bir psikoloğa danışmadan önce, başvuracağınız temel aile kitabınız olacaktır. Bu kitabın sayfaları arasında, bunalımlarınızın çoğunun cevabını bulacak, bunları kendi kendinize halletmek imkanını sağlayacaksınız (s. 5).

Resim 1. Hürriyet Ana Baba Rehberi kapak sayfası

3.1.1. Hürriyet Ana Baba Rehberi: Kapak

Renkli ve resimli mizanpajından kaynaklanan albenisi, incelenen diğer kitaplarla kıyaslandığında ve 1970'lerdeki düşük yetişkin okur-yazarlık oranı (Acuner, 1990, s. 163) göz önünde bulundurulduğunda, Hürriyet Ana Baba Rehberi'nin dağılımını anlaşılır kılmaktadır. Kitabın resimli oluşu mesajlarının hem görsel hem de sözel kanaldan gönderilmesini sağladığından, daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaştığı varsayılmaktadır.

Kapağında fotoğraf bulunan iki kitap Hürriyet Ana-Baba Rehberi (Resim 1.) ve Evlilik Sanatı'dır (Resim 2). Hürriyet Ana-Baba Rehberi'nin kapağında biri kız, biri oğlan, iki çocuklu bir aile vardır ve renklidir. Anne sağ arkaya yerleştirilmiştir, önünde yaşça büyük ve biraz daha uzun boylu olan kız çocuk durmakta, omuzlarından erkek kardeşini koruyucu bir şekilde tutmaktadır. Baba ise sol arka tarafta, annenin yanındadır, anneden biraz daha kısadır ve kadının omzunda eli görülmektedir, yani hafifçe bir sarılma da burada mevcuttur. Fotoğraf dilinde verev perspektif oluşturan, birbirlerine zincir gibi tutunmuş anne, kız çocuk ve erkek çocuk örüntüsünün yanında baba grubun dışında kalmıştır. Babanın elinin, annenin omuzunun üzerinde durması, görsel bağlamda konu dışı kalmasının önüne geçmektedir. Kameraya çocuklar ve anne 1/3'ten poz veriyorken, babanın bedeni, bu üçlüyü önüne siper alarak, cepheden fotoğraflanmıştır. Dördünün de odağı kitap başlığının konumlandığı sayfanın sol alt kısmıdır ve okuyucuyla göz kontağı kurmamaktadırlar.

3.1.2. Hürriyet Ana Baba Rehberi: Erkeğe ve Kadına Sesleniş

Kitabın ele aldığı başlıkları içeren "İçindekiler" bölümüne bakıldığında ilk göze çarpan, kitabın hedef kitlesi her iki ebeveyn iken, konu başlıklarının genellikle kadınlara sesleniyor olmasıdır: "Kocanızın çok yaşaması elinizdedir, s. 20; Kocamla aramdaki kapı, s. 38; Anneler, yavrunuz size muhtaç, s. 130" gibi.

Konu başlıklarında kadınları ilgilendirdiği düşünülen tüm konular ikinci çoğul kişi (siz) ya da birinci tekil kişi (ben); erkek kaynaklı problemler üçüncü tekil kişi (o) kullanılarak dile getirilmiştir: "Erkekler karısından niçin soğur, s. 11; Annesine fazla bağlı erkekler, s. 28; Babanın sarhoş olmaya hakkı yok, (s. 47)." "Erkek kendini sevebilmek için önce karısının kendisini sevdiğini, beğendiğini, güvendiğini görmek ister" (s. 12) gibi cümleler kitabı kadınların okuması hedeflenmiş ve es kaza, kitap evdeki erkeğin eline geçerse, gücenmeden okuyabilsin diye dolaylı söylemler kullanıldığı izlenimini yaratmaktadır. Erkeğe yapılan uyarılardan birçoğu ise kadın muhatap alınarak yazılmıştır: "Bir erkek karısından acaba niçin soğur?" (s. 11). Başlıktaki soru cümlesinin öznesi "erkek"tir ve "karısından" dolaylı tümleciyle, erkeğin duygu veya davranışının hedefini belirtmektedir: Erkeğin kendisinden soğumasının sebebi olarak kadın işaret edilmektedir. Metnin içindeki açıklama, eğer eşiyle duygusal yakınlığı kaybetmişse, kadının kendisini sorgulamasını öğütlemektedir: "... bir kadın olarak kendinizin eskisi gibi cazibeli ve sevimli görünme gayretinizi devam ettirip ettirmediğinizi kontrol ediniz. [...] Acaba ondan gücünü aşan şeyler istemeyi adet haline mi getirdiniz? Normal kazancı ile size ve çocuklarınıza alamayacağı şeyleri ondan ısrarla istemekte devam ediyor musunuz? (s. 12)." Kadının para kazanmadığı ve/veya tüm masrafları erkeğin karşıladığı mesajıyla birlikte, müsrif ve düşüncesiz olduğu, erkeğin gücünü aşan taleplerde bulunduğu ve bunu adet haline getirdiği söylenmektedir.

Kadının çalışması konusu kitapta muğlak bir biçimde ele alınmıştır: bazı bölümlerde eve ekmek getirenin erkek olduğu ifade edilirken, bazı kısımlarda kadının çalıştığı varsayılmakla birlikte bunun önerilmediğine dair imalara rastlanmaktadır: "Bir annenin bir bankada hesap makinesinin başında, ya da bir terzihanede dikiş makinesinin başında harcayacağı vakit, topluma nice faydalı insanlar yetiştirmek için kullanılabilir (s. 130)." Yani kadına, toplumsal üretime katkısına bakılmaksızın, evini öncelemesi telkin edilmektedir.

Bu bağlamda yazarlara bakıldığında, Hürriyet Ana Baba Rehberi'nin anonim bir kolektifin kaleminden çıktığı görülmektedir. Aile alanında isim yapmış Türk ve Almanya'da ayda 5 milyon satan "Eltern (Ana-Baba)" Dergisi uzmanları tarafından ortaklaşa yazıldığı belirtilmiştir (s. 5). Yazarların uzmanlık alanları da isimleri gibi belirsizdir. Diğer dört kitabın tümünün ise yazarları bellidir.

Yazarların uzmanlık alanlarının belirsizliği "bu konuda uzun araştırmalar yapan çocuk psikologları," "Bir kadın doktor ve psikolog" (s. 106); "Doktorlar ise" (s. 117); "Bir yazar bu konuda şöyle diyor" (s. 117); "Çocuk psikolojisi üzerine ihtisas yapmış bir profesör" (s. 129) gibi konusunda uzman olanlara yapılan atıflardan anlaşılmaktadır. Bu atıflar akademik değildir, uzmanların isimleri verilmemektedir, kitabın sonunda "kaynakça" bölümü bulunmamaktadır. Bazen otobiyografik ifadelere yer vererek cinsiyetlerini açık eden yazar kadınlar, kadrodaki varlıklarını böylelikle vurgulamaktadırlar: "Ben iyi yetiştirilmiş profesyonel bir anne olmadığım gibi, tecrübeli bir anne de değilim." (s. 102).

Hürriyet Ana Baba Rehberi ideal kadın temsilinin tarifini eril otorite gözünden verirken (Endler, 2022, s. 221), kadınlara seslendiğinde buyurgan ve yukarıdan, erkeklerin problemlerine değindiğinde ise, yine kadınlara, bu kez bir bakım vereni muhatap almaktaymış gibi daha yumuşak bir tondan yaklaşmaktadır. Aile ve evle ilgili her işten kadın sorumlu tutulmakta, kadın evin içine komunlandırılmakta, kamusal alana tek başına çıkışı erkeğin mesai saatleriyle sınırlandırılmaktadır (1973, s. 19). Elizabeth Badinter (2010, s. 11) ile açıklayacak olursak: erkek çocuk doğuramayan cinstir, cinsin tanımlaması olumsuzdur ve "bu, erkekte derin bir varoluş sersemliğine yol açar..." Erkeği varoluşsal bir çıkmaza sokmamak, özgüvenini koruyabilmesini sağlamak için, kadına kitapta yazıldığı gibi davranması öğütlenmektedir.

3.1.3. Evlilikte Çocuğun "Görevi"

Evliliğin çocuk sahibi olmak anlamı taşıdığı sık sık vurgulanmaktadır; ana işlevi ise kadının ekonomik olarak desteklenmesinin sürekliliğinin sağlanmasıdır. İlk çocuğun bu görevi yerine getirememesi halinde, ikinci çocuğun bu "tehlikeyi" bertaraf etmesi beklentisi de açıkça ifade edilmektedir:

Eğer bir çocuk doğup da bütün meseleleri yoluna koymamışsa, ailenin işleri bitik demektir. [...] (Kadının) Doğurmuş ve büyütmüş olduğu çocuk, onun ilk iki tehlikeyi (istatistiklere göre ilk ve üçüncü yıl boşanma tehlikesini) atlatmış olmasına yardım etmiştir. [...] Ancak bu defa çocuk okula gitmeye başladıktan sonra kadın ikinci bir özgürlüğe kavuşunca gözlerini tabii olarak başka tarafa çevirecek ve kendisi için geleceğin, bundan fazla bir şey vadetmediğini görecektir (s. 36, 37).

Yukarıdaki paragrafta, yeni doğan bireyin eklenen sorumlulukları sayesinde ailenin odağının değişeceği, böylece çiftin problemlerini kendi aralarında çözmeye yönelik çaba göstermesi teşvik edilmek yerine, bebek arabulucu olarak gösterilmekte; boşanma eyleminden ise tehlike olarak bahsedilmektedir. Paragrafın devamında, kadının çocukları büyüdükten sonra evli olduğu erkeği aldatma ihtimali ortaya atılmıştır ve gözünün bir başka erkeğe kaymasına karşı uyarılmaktadır. Evliliğin ve çocukların, sadece kadının refahını sağlamak amacıyla yapıldığı, bu paragrafta konunun erkekten bağımsız şekilde ele alınmasından anlaşılmaktadır.

3.1.4. Hürriyet Ana Baba Rehberi'nde Kadın

Rehber sınıfındaki bu kitapta kadın histeri, cehalet, akılsızlık, kendini beğenmişlik, gösteriş merakı (s. 46, 74) gibi negatif özelliklerin atfedildiği cins olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınları "güzel ve sevimli" gösterenin aslında yaşama bağlılıkları, neşeleri olduğu bütün bir bölümde ele alınırken, kitabın değişik yerlerinde de vurgulanmaktadır. "Önce Yaşamayı Sevin" başlıklı bölümde (s. 56-58) incelenen iki vakadan ilki bir erkek, ikincisi ise bir kadın üzerinedir. Kameraya ifadesiz bir biçimde bakan genç ve güzel bir kadının portre fotoğrafı neredeyse tam sayfa ve renkli olarak kullanılmıştır ve konuyla ilgili algıyı bu cins üzerine yoğunlaştırmaktadır. Başlık her iki cinse hitap ediyor gibi görünse de, kadın, görsel olarak depresif olan olarak gösterilmektedir, ki buna hakkının olmadığı da metinde belirtilmektedir.

Erkek sinirli, katı veya depresif olabilir ki, bu da kadının meselesidir; erkeği bu halinden çıkarma sorumluluğu onundur. Erkeğin kadından en büyük beklentisinin arkadaşlık ve tatlı dil olduğunun birkaç değişik bölümde üzerinde durulmasıyla, evlilikteki canlılığı korumanın sorumluluğu da bu şekilde kadına

yüklenmiştir (s. 41, 42, 52, 53).

Resim 2. "Önce yaşamayı sevin"

Bazen her iki cinse birden seslense de: "Eşinin kusurlarını düzeltmeye çalışmak, bunu ona anlatmak elbette her kadının veya erkeğin hakkı, hatta görevidir de" (s. 52) cümlesinin öncesinde verilen örnek tamamen kadın üzerine kuruludur "Bir erkeğin kendi kendine bile itiraf etmek istemediği bir şeyi, başkasının damdan düşer gibi yüzüne vurması onda büyük tepki yaratır." Kadınların kendilerine göre bir eş aramak yerine, önce evlenip sonra erkeği kendi istekleri doğrultusunda değiştirmeye çalışma eğiliminde oldukları baştaki betimlemede gizlenmiştir: "Nişanlı iken eşinin kusurlarını görmezden gelen bir kadın onun kusurlarını rahatça yüzüne vurmalı mıdır?" (s. 52).

Judith Butler'ın da (2014, s. 13, 14) ele aldığı üzere, kitapta kadınlar ve erkekler var olan toplumsal cinsiyet kurguları üzerinden genellenerek yargılanmakta ve uyarılmaktadır. Kadın (olası) kabahatinden dolayı uyarılandır, erkek ise kadının kurbanıdır: "Kadınlar genellikle kargaşa ve bozulmanın başlıca sorumlusu olarak görülmüştür" (Çakır, 2011, s. 509). Kadının bozguncu olarak temsil edildiği tarihsellikle ilişkili okunduğunda, bu temsilin sürdürülebilirliğini ve dolayısıyla onu dize getirme çabasını haklı çıkarabilmek için "...'cinsiyetli' olma zorunluluğu, tamamen kavranmayan ve tamamen kapsamlı olmayan eril ve dişilin farklılaştırılmış bir üretimini ve düzenlemesini gerektirir" (Butler, 2014, s. 271, 266).

1954 basımı Yelpaze Dergisi'nde yayımlanan bir röportajda, politikaya atılan avukat Saadet Kaçar, kadın için ideal temsili şöyle açıklamaktadır (Davaz-Mardin, 1998, s. 106): "Evvela mütekamil, seviyeli bir anne, sonra evlilikte tam manasıyla eşine karşı arkadaş ve daha sonra da cemiyete karşı iyi, kabiliyetli, ahlaklı vatandaş olmak." Buna karşılık çizdiği ideal erkek portresi bulunmamaktadır, kadının eşinin mizacına göre

şekil alması gerekliliği, Hürriyet Ana Baba Rehberi'nden verilen pek çok örnekten de anlaşıldığı üzere, hali hazırda bilinmesi gereken ilk konulardan biridir.

Hürriyet Ana Baba Rehberi aile kurumunun sürekliliğini sağlayacak birey olarak kadını, eş, anne veya kayınvalide kimlikleriyle hedef alarak, neredeyse tüm kitap boyunca sadece kadına seslenir. Kadının tüm varlığı ve zamanı biyolojik cinsiyeti üzerinden kurgulanmakta ve kendisini bu kimliklerle öncelemesi gerekliliği dayatılmaktadır. Bu şekilde eşinin takdirini kazanacağı, "Ev ve Aile" (s. 144) başlığının yanına yerleştirilmiş, kadını, başından öpen erkek ve kurnazca ona doğru bakışlarını kaldırmış kadın fotoğrafıyla ima edilmiştir. Erkeğin, kadının becerisini övercesine verdiği pozun altındaki başlıklar "Bacanız mı tutuştu?; Camları temizlemek için...; Deri koltuklara dikkat!; Beyaz boyalı tahtaların temizlenmesi" gibi evin bakımıyla ilgili ağır işlerdir. Cinsiyetçi iş bölümü için hazırlığın erken yaşlarda başlaması gerekliliği ise "Çocuğunuzu hayata hazırlıyor musunuz?" (s. 96, 97) bölümünde anlatılmaktadır:

Çocukları hayata hazırlamak, daha çocuk denecek yaşlarda başlamalıdır. Genç kızların ev işlerine, erkek çocukların ise babanın yapacağı işlere yardım, çocukların eve bağlanmalarını, bir ev hayatının sorumluluğunu yavaş yavaş yüklenmelerini sağlar. [...] Genç kızları evliliğe hazırlamak için en ideal yer muhakkak ki evdir.

Bu bölümde, çocukların artık okula gitmeleri ve akademik sorumlulukları yüzünden eskisi gibi ev işlerinde yetiştirilmedikleri, evliliklerin çoğunlukla boşanmayla sonuçlanmasının başlıca nedeninin bu olduğu yazılmıştır (s. 97). Muhtemelen bu nedenle kız çocuklarına "ev bakımı, çocuk bakımı, hasta bakımı, temizlik, yemek pişirme, evlilik münasebetlerine hakimiyet, yönetim bilgisi ve olgunluk" (s. 96) konularında bilgi sahibi olmaları öğütlenmektedir. Diğer yandan, erkeklerin evlilik içindeki görevlerinin evi geçindirmenin ötesinde olduğu belirtilse de (s. 96, 107) "tamirat işleri" dışında bir görev tanımlanmamıştır.

3.2. İslamda Aile Hayatı Nasıl Olmalıdır? Dini ve İçtimai Yaşantılar (Bizer, 1971)

İslamda Aile Hayatı Nasıl Olmalıdır? kitabının yazarı Yusuf Kenan Bizer, kendisini kapakta, başlıkla neredeyse eş boyutlu puntolarla, "Hoşkadem Camii İmam ve Hatibi" olarak tanıtmaktadır. "Önsöz"de ise kitabın İslami bir aileye ev içindeki davranış kalıplarının ve çocuklara İslamiyetin benimsetilmesi yönünde yol göstermek amacıyla yazıldığını aktarır (s. 3). Bitirirken bu kitabın hedef kitlesinin tüm müslümanlar olduğunu, "yüzlerce sene" (s. 223) nesillerden nesillere iletilerek misyonunu devam ettireceğini ummakta olduğunu belirten yazar, muhtemelen İslam'da canlı nesnelerin resimlenmesi yasak olduğundan kitapta resim ya da grafik kullanmamıştır (Saeed vd., 2023, s. 12). Kitapta sıkça karşımıza çıkan imla ve ifade bozuklukları dikkat çekicidir.

Kitabın misyonu "İslami" buyrukları aile işleyişine, herkesin anlayabileceği şekilde uyarlamaktır. Başlığından da anlaşılabileceği üzere "İslam dini" uyarınca bir ailenin yaşam tarzı konu edilmektedir. Kurmaca "Er Ailesi" nin yaşantısı vaka olarak merkeze alınarak, ailedeki bireyler, gündelik alışkanlıklar, mekan olarak ev-sokak ayrımı yaklaşık elli yıllık bir zaman çerçevesi içinde yaşanması muhtemel olaylar için münasip İslami davranışlar ve ibadetler aktarılmaktadır.

Bu "örnek" müslüman Türk aileye yazarın uygun gördüğü soyad "Er" sözcüğüne etimolojik olarak baktığımızda, "olmak" fiili ile eş kökenli olduğunu ve "adam, kişi, rütbesiz asker, kahraman, yiğit, yetenekli,

ehil" gibi eril çağrışımlı anlamlara geldiğini görmekteyiz (Er, 2019). "Er" sözcüğünü "olmak" fiili ile dini açıdan incelediğimizde ise ilk "ol" denildiğinde olanın Adem yani "Er" kişi olduğunu görürüz. Havva Adem'in kaburga kemiğinden, erkeğin yardımcısı/yoldaşı olarak daha sonra yaratılmıştır. Beraber cennette güzel bir yaşam sürerlerken yılan kılığına giren şeytana ilk uyan ve yasak elmayı Adem'e yedirerek cennetten kovulmalarına sebep olan da kadın, yani Havva'dır (Adam and Eve, 2023). Aziz Augustin metinlerine göre "İradesi olmayan bir hayvan, istikrarsız, kindar, kötülük besleyen kadın [...] bütün kavgaların, anlaşmazlıkların ve haksızlıkların kaynağı"dır (Badinter, 1984, s. 18, 19).

İstanbul'da yaşayan Hüseyin ve Fatma Er'in, (Bizer, 1971, s. 16) kızları Ayşe'nin, köyden evlat edindikleri Leyla'nın ve aileye sonradan katılan en küçük kardeş, oğul Hasan'ın yaşantılarının ve aile içi rollerinin betimlenişiyle ideal Türk-İslam ailesi kurgulanmıştır. Kitabın dolaylı buyurgan dili, evliliği her iki cinse de mutlu ve mutsuz evlilik örneklemeleriyle dayatmaktadır. Genellikle mesajlar "ailenin reisi" olan Hüseyin Bey, kısmen de yazarın genellemeleri üzerinden gönderilmektedir (Erdoğan & Uyan-Semerci, 2023, s. 205). Yani her iki baskın ses, kitabın yazarı erkek, İslami buyruklar da ataerkil olduğu için (Mojab, 2001, s. 127) mesajları okuyucuya eril kanallardan aktarmaktadır.

Diğer aile fertlerinin de sesleri konuya göre kolaylaştırıcı olarak duyulmaktadır: Lohusalık, regl, (kadınlara has) namaz kılma gibi dişil konulara Fatma Hanım, Ayşe ve Leyla gibi karakterler bizzat açıklık getirmektedir. Hasan, mahalledeki esnaf ve erkek komşular ise ticaret, muhasebe, genç erkeklere yönelik meslek seçimi, hukuk, vücuttaki organların işlevleri gibi meselelerde sözü alırlar ve bunları erkekleri ilgilendiren konular olarak okuyucuya sunarlar. Kitaptaki karakterlerin aralarında hangi konuları tartıştığı, hangilerinin eril, hangilerinin dişil meseleler olarak algılatılmaya çalışıldığı yönünde bir vurgudur.

Her iki cinse hitap eden konular aile meclisinde konuşulmaktadır, bu tarz diyalogların kolaylaştırıcısı Hüseyin Bey'dir. Bu yöntemle, kadın ve erkek aile içinde değişik işlevleri yerine getiren, birbirini bütünleyen, katkıları farklı ama ailenin sürekliliği için eşit derecede önem arz eden iki birey olarak betimlenmektedir. Her alanda simetri ile cinsler arası tamamlayıcılık oluşturmayı amaçlayan bu model, toplumsal cinsiyet eşitliğinin önündeki yegâne engel olarak tanımlanmaktadır (Badinter, 1992, s. 37, 12).

İslamda Aile Hayatı Nasıl Olmalıdır? başından sonuna kadar iki cinse de davranış modellemektedir: hayati kararların devamlı Hüseyin Bey'e aldırılması, problemleri Hüseyin Bey'in çözmesi, mahallelinin kendisine akıl danıştığı vakaların sunulması, Fatma Hanım'ı ev işleriyle sınırlandırmaktadır. Bu arada evde de çocukların ödev yapmak, fakülte değiştirmek gibi sorularına cevap verenin evin reisi, Hüseyin Bey olması, kadını entellektüel alandan dışlamaktadır. Kitabın sonuna dek Fatma Hanım'ın evin süsü, ailenin -İslami çerçevede- estetik sembolü olduğu ara ara hatırlatılmaktadır, yani Fatma Hanım'ın bedeni de evin uzantısına, kocasının mülküne dönüştürülerek, kıyafeti ve gördüğü işlevlerle kadının bedeninin politikası, toplumsal cinsiyet rol modelinin inşasına hizmet etmektedir (Bora, 2005, s. 93). Bu modeli benimsememesi halinde kadın ölümünden sonra cennete girememekten endişe duymaktadır (Bizer, 1971, s. 18):

Fatma Hanım, bir kitapta okumuştu; Kadınların üstünde en çok hakkı olan kocalarıdır. Bir kadın, Allahın ve Peygamberlerinin emirlerini dinleyip, kocasını da razı edip ölürse, doğru Cennete girer, diyen Hadis-i Şerifi hatırladı. Zaten doğuştan kibar bir Hanımefendiydi. Onun için kocasına çok hürmet eder, gücendireceğim diye ödü patlardı.

Hüseyin Bey eve gelir gelmez üzerindekileri çıkarıp, "düz renkli bolca dikilmiş pijamalarını" giyerken, kadının ev içi mesaisi gece yatana kadar sürmektedir (Bizer, 1971, s. 18). Eşi eve gelmeden tüm ev işlerini ve yemek hazırlığını bitirerek, güzel elbiseleriyle eşini karşılayıp, güler yüzü ve tatlı diliyle eşine tüm gün boyunca dairede yaşadığı yorgunluğu bir anda unutturmasıyla Fatma Hanım (Bizer, 1971, s. 17) Hürriyet Ana Baba Rehberi'nde verilen anne/eş desenini akla getirmektedir. Fakat İslamî kurallara uygun anne/eş uzun, bol entarisi ve oyalı yemenisiyle tasvir edilirken, Hürriyet Ana Baba Rehberi'nde (1973, s. 29, 41, 51, 83) resimler batılı giyim tarzını kodlamaktadır: modern saç kesimleri, göğüs dekolteli, mini etekli, kolsuz bluzları ile ince bedenli kadınlar, 1970'lerin anlayışında batılı tarzda özenle döşenmiş evlerde fotoğraflandığı için, Hürriyet Ana Baba Rehberi'nin batılı yaşam estetiğini önerdiği söylenebilir.

Feride Acar (1990, s 79) 1980'lerin kadın dergilerini kapsayan araştırmasında genel olarak İslamcı dergilerin ideal müslüman kadını batılılaşmış kadın imgesinin karşısına konumlandırdığını, keskin sınırlarla ayrılmış cinsiyet rollerini de en belirgin iki tema olarak bulgulamıştır. Kadın ve Aile Dergisi üzerine yazdığı makalesinde Yeşim Arat da (1990, s. 94) kadın erkek haklarının eşitlikten uzak fakat tamamlayıcı olarak sunuluşunu şu şekilde açıklar: "Kadınlar ister şehvet düşkünü, tatmin edilmesi zor yaratıklar olarak denetlenmeye çalışıldıklarından, ister fiziksel yapılarından ötürü korunmaya muhtaç kişiler olarak görüldüklerinden erkeklere verilen haklardan yoksundurlar."

Anne, zamanı kesintiye en kolay uğratılan birey olarak karşımıza çıkmaktadır: Bütün gün evi çekip çevirir, çocuklarla ilgilenir, giyinir kuşanır, eşini bekler, karşılar, sohbet edip yorgunluğunu alır, yemek yenir sofrayı toplar, bulaşıkları yıkar. Erkek ise yatak kıyafetiyle koltuğunda oturur, yani kitap iş bölümünü eve ekmek getiren kişi üzerinden kurmaktadır (Bourdieu, 2018, s. 124):

Kadınların eviçi emeğinin parasal bir karşılığının bulunmaması, onun, kendi gözlerinde dahi, değersiz kılınmasına yardımcı olur; sanki piyasa değeri olmayan bu zamanın hiçbir önemi yokmuş ve öncelikle aile efradına, özellikle de çocuklara (annenin zamanının kesintiye en kolay uğratılan zaman olduğu gözlenmiştir) ancak bunun da ötesinde gönüllü çalışmalara (hayırseverlikle veya dinle ilgili olanlara) karşılık beklemeksizin ve sınırsızca verilebilirmiş gibi.

İslamda Aile Hayatı Nasıl Olmalıdır?'da da, Bourdieu'nün (2018, s. 124) yukarıda vurguladığı üzere, hayırseverlik teması daha çok Fatma Hanım üzerinden verilmektedir: ya muhtaç birine yardım yaparak, ya bebek beklediği için ev işlerini üstlensin diye köyden bir başka kadının gelmesinin yolunu açarak (böylece köylü kadına, istihdam sağlanarak kente gelme şansı bahşedilmektedir). Er Ailesi'nin üç çocuğunun ilki ve Fatma Hanım'a tabi olan Leyla ise, İstanbul'a yakın bir köyden evlat edinilmiş bir yetimdir ve ilk sayfalarda hayırseverliğin kanıtı olarak okuyucuya sunulmuştur (Bizer, 1971, s. 16, 88).

"Kendinden yaşça ve bilgice yüksek olanlara hürmet et! Anne, babana, hocana daha çok hürmetli ol!" (Bizer, 1971, s.164) derken Hüseyin Bey ulusal hiyerarşik yapıyı oğlu Hasan'a geçirmektedir. Bu bölümde üst üste sıralanan tüm görgü kurallarını, evde iki tane genç kadın bulunmasına rağmen sadece oğluna aktarmaktadır çünkü kadınlar çalışmayacaktır. Fatma Hanım da aynı şekilde kızlarını bedenlerini ve ev içini ilgilendiren konularda bilgilendirmekle mükelleftir; Türkiye'de anneler kızlarına gerekli ve yeterli bilgiyi geçirmek üzere görevlendirilmiştir (Salman Yıkmış, 2018, s. 90). Her iki cinsin de bu "haklar ve sorumluluklar" (Arat, 1990, s. 97) karşısında herhangi bir tercih belirtme gibi bir seçeneği yoktur. Bu sebeple de kitabın sonunda Hasan

üniversiteye gider, İktisat Fakültesi'nde okumaktayken, tıp doktoru olmaya karar verir; Ayşe ve Leyla evlenip çocuk sahibi olarak aileyi genişletirler (Bizer, 1971, s. 127).

Başından sonuna kadar Er Ailesi'nin takip ettiği desen, çözümlendiğinde moderniteden geleneksele doğru giden bir yolu idealize etmektedir. Burada da kitabın başta çizdiği iki çocuklu, İstanbul'un göbeğinde yaşayan, üst düzey memur aile reisinin dört kişilik ailesi kitabın sonunda, eklenen aile bireyleri ve hizmetlilerle, çekirdek olmaktan çıkmaktadır. Deniz Kandiyoti'nin (1996, s. 336) "Sosyolojik ve demografik araştırmalar geniş aileyi kırsal ve geleneksel, çekirdek aileyi ise modern ve kentsel olarak betimlediler" saptaması göz önünde bulundurulduğunda, kitabın kentin merkezinde kırsal ve geleneksel modele dönüşü önerdiği görülmektedir.

3.3. Aile Planlaması ve Eğitim (Durmaz, 1971)

Aile Planlaması ve Eğitim, Türkiye Aile Planlaması Derneği Yayınları tarafından bilimsel verilere dayandırılan, akademik bir dille ve tutarlı bir mesafe ile yazılmıştır. Kitabın seslenmekte olduğu kitle, nüfus planlaması eğitimi verecek, planlayacak veya düzenleyecek olanlar yani profesyoneller ve akademisyenlerdir. Kitap seminerlerde, sahada yapılan eğitimlerde, bebek muayenelerinde çekilmiş fotoğraflar, grafikler ve tablolarla, bilimsel verilerle aktarmakta ve teftişlerin sonuçlarını tartışmaktadır. Kitabın içinde de renkli ve renksiz çizimlere de yer verilmektedir: kadın ve erkek üreme organları, değişik doğum kontrol araçları gibi konular görsellerle desteklenmiştir. Bu araçların fotoğrafları yerine çizimlerinin kullanılmış olmasının sebebi muhtemelen aşağıda ikinci ve üçüncü grup olarak tanımlanan kişileri gücendirmemektir. Bu kitabın sonunda altı kitaplık, tamamı akademik "Bibliyografya" bölümü bulunmaktadır.

Konu anlatımlarında halk, yerleşimlerine ve eğitim seviyelerine bağlı olarak üç değişik gruba ayrılırken, bu gruplar arasında ötekileştirme yapmaktan özellikle kaçınıldığı hissedilmektedir:

1. Aile planlamasını bilen ve uygulayan gruplar.

2. Aile planlamasını bilen fakat uygulamayan gruplar.

3. Aile planlamasını hiç bilmeyen gruplar.

İlk grup sosyo-kültürel seviyesi yüksek, eğitimli ve azınlık olarak; ikinci grup ise aile planlaması hizmetinin verilmesi gereken aileler olarak tanımlanmaktadır. Nüfus artışına karşı, gebeliği önleyici yöntemleri bildiği halde birtakım sebeplerden uygulamayan kişilerin çekinceleri araştırılarak şu şekilde sıralanmıştır: "... ailedeki yaşlı kişilerin etkisi, çevrem ne der kuşkusu, menfi propagandaların kişi üzerinde bıraktığı psikolojik etkiler ve tıbbi uygulamalar için her zaman başvurulacak yakın bir kliniğin olmayışı (Durmaz, 1972, s. 15)." Üçüncü grubun, nüfus planlamasıyla ilgili fikri olmayanların, bu rehber kitabın birinci derece hedef kitlesinin içinde bulunduğu ve "...bu bilgilerin sahada başarı ile uygulanması tamamen çevre şartlarına ve programı uygulayacak eğitimcinin tutumuna bağlı olacaktır" ifadesiyle de kitabın işlevi ortaya konulmuştur (bk. Resim 3.) (Durmaz, 1971, s. 16).

Bütün kitaplarda bahsedilen evliliğe ilişkin problemler, zaman içerisinde sorunların artış göstermesi burada da konu edilmiştir. Çözüm ailenin kaynaklarını doğru yönetmesidir ki, bu da kadın ve erkeğin

bakabilecekleri sayıda çocuk yapmaları yani nüfus planlaması ile mümkün olacaktır (Durmaz, 1971, s. 13).

Resim 3. Köyde dev bir over çizimi etrafında eğitim alan erkekler

Sahada yapılan bir grup eğitimi

Aile Planlaması ve Eğitim "Aile planlaması konusunda toplumu en çok ilgilendiren konular" başlıklı son bölümünde İslam dinine kısaca değinmektedir. Aile planlamasına, çocuk bakımı ve aile ekonomisine modern bakış açısı Kur'an'dan ayetler, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı ve Mısır'daki El Ezher Üniversitesi'nin fetvaları ile açıklanarak, ilişki sırasında korunma, emzirme gibi konular dinsel açıdan da aklanmaktadır. Kadına, aile planlamasının amacının, gebe kalmayı önlemek olduğu, bunun İslamiyet'e uygunluğu, asıl günahın, istenmeyen gebelikleri ilkel metodlarla sonlandırmak olduğu açıklanmaktadır (Durmaz, 1971, s. 93, 94). Mısır El Ezher Üniversitesi'nin fetvası İslam Hayatında Aile Nasıl Olmalıdır? kitabındaki gibi, sorulara verilen cevaplar olarak, diyalog şeklinde verilmiştir (Durmaz, 1971, s. 96).

Bu bölümde genellikle kadına/anneye hitap edilmekte, doğum kontrolünün sorumluluğu, gebe kalan cins olduğu için, kadına yüklenmektedir: "...doğum tahakkuk ettikten sonra annenin hemen ikinci bir gebelikle karşılaşması onun sıhhatini ve sağlığını bozacaktır. [...]Bunun içindir ki anneler sık sık gebe kalmak istememektedirler." Burada "karşılaşmak" fiilinin kullanılmasıyla ve "baba" ya da "erkek" sözcüklerinin hiç telaffuz edilmeyişiyle gebelik, kadının tek başına deneyimlediği bir olguymuş ve her kadının en az bir çocuk doğurmak gibi bir yükümlülüğü varmış gibi ele alınmaktadır. Erkeğe hitap eden kısım çocuğun maddi, manevi yetiştirilmesi ve istikbal sahibi yapılması ile ilişkilidir. "Kadın statüsü ve Doğurganlık" (Özbay, 1992, s. 152) başlıklı makalede belirtildiği üzere:

Erkek egemen normların geçerli olduğu toplumlarda kadınların toplumda var olma nedenleri doğurma kapasitelerine indirgenmiştir. Örneğin, birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de kadın ve anne sözcükleri

eş anlamda kullanılabilmektedir. Böyle bir yapı içinde bir kadın için çocuksuz olmak son derece statü düşürücüdür: çocuksuz kadın ya "evde kalmıştır" ya da "kısırdır". Her iki deyim de kadını aşağılamak için kullanılır. Böyle durumlarda genellikle kadının neden evlenmediği ya da kocasının kısır olup olmama olasılığı tartışılmaz. Durum açıktır: suçlu kadındır!

Aile Planlaması ve Eğitim kitabı, teknik ve akademik üslupla yazılmış olsa da, sadece kadın cinsini nüfus planlamasından ve çocuklardan mesul tutarak sonlandırılmıştır:

Üst üste doğum yapmış ve anne olma zevkini tatmış yorgun bir annenin, (...) çeşitli nedenlerle sağlığı bozulmuş, iktisaden geçim sıkıntısı içerisinde bulunan ailelerin AİLE PLANLAMASINA ihtiyaçları vardır. [...] 'İnsan sevdiklerinden kaçını kaybederse, o kadar defa ölür' sözüyle kaderlenmiş olan Türk Anneleri de daha fazla üzülmemelidirler." (Durmaz, 1971, s. 106).

3.4. Aile Çevresi: Kadın-Erkek İlişkileri (Serdaroğlu, 1972)

Kitap "Aile Serisi"nin ikinci ve son kitabı olarak yayımlanmıştır. İlk kitap "Aile Sofrası"dır. "Karım'a" diye başlayan ilk sayfadan sonra "İçindekiler"de başlıklar iki cinse de seslenmektedir. Metin içinde atıflar bulunmaktadır, dipnotlarda ve kitabın sonunda oldukça geniş bir referans bölümüne yer verilmiştir. Aile Çevresi kitabında fotoğraf, çizim ya da grafik bulunmamaktadır, kapak da resim ihtiva etmemektedir.

Aile Çevresi de genellikle vakalar üzerinden tavsiyeler vererek, hedefinin kentli kadın olduğunu açık ederek ilerlemektedir (Serdaroğlu, 1972, s. 79). Verilen örneklerden birinde kadın karakterin ismi "Isabelle"dir. Muhtemelen vakayı hem köylü kızının "zekaca o kadar geri," hem de evlilik dışı çocuk sahibi oluşunu, Türk okuyucuya gücendirmeden aktarabilmek için bu yabancı isim seçilmiştir. "Köylü" ve "geri zekalı" sıfatlarının yan yana tekrarlanışı, kırsalın ve gelenekselin üzerine negatif vurgu yaptığı için bu yola başvurulduğu, kitabın tamamında olumsuz örnek teşkil edebilecek karakterlere uygulanmasından da anlaşılmaktadır. Bazı örnekler de "Bir kadın, kocasının unutkanlığından çok yakınıyordu." (Serdaroğlu, 1972, s. 142) cümlesinde olduğu gibi anonim olarak, cinsler üzerinden verilmektedir. Vakalardaki karakter isimlerin Türkçe dışından seçilmesi yalnızca kadınlara has değildir, erkek karakterler de yabancı isimler taşıyabilmektedir: "Sullivan; Singh" gibi (Serdaroğlu, 1972, s. 130).

Ayrıca kapsayıcı ve bilimsel bir tutum sergilendiğini göstermek için kitapta, başka ülkelerde yapılmış olan bilimsel araştırma sonuçları da sunulmuştur: Sovyet Rusya, İsrail, Kore gibi (Serdaroğlu, 1972, s. 80).

Aile Çevresi kitabı da köy-kent, geleneksel-modern ikilemine değinmekte ve dünyanın değişmekte olduğunu, göçle büyük kentlere yerleşenlerin yeni sisteme uyum sağlamaları gerekliliğini vurgulamaktadır. Yeni sistemin aile yapısından, kadının ekonomik bağımsızlığını kazanmasına, entellektüel olarak gelişmesine, ebeveyn-çocuk ilişkilerine kadar geniş bir kapsayıcılığı vardır (Serdaroğlu, 1972, s. 62, 63):

Geniş ailenin çözülmesi ve çekirdek ailenin kurumlaşması ölçüsünde kadın, her bakımdan erkeğe bağımlı, hiçbir zaman ve hiçbir konuda onun sözünden çıkmayan bir varlık durumundan kurtulmakta; kocasına göre gene daha aşağı durumda olmakla birlikte, bazı bakımlardan onunla eşit ilişkiler kurabilmekte; bazı konularda söz sahibi durumuna yükselmektedir.

Burada ideal olarak tanımlanan kadından, Fatmagül Berktay'ın tarifiyle (2013, s. 292), uluslaşma sürecindeki devletlerin "kadınların siyasal ve ekonomik düzen ile bütünleştirilmelerini" sağlama telaşını bu kitapta görmekteyiz. Yukarıdaki sözlerin kadın hareketinin bir tehdit olarak görülmediği 1980'ler öncesinde ve kadının yerinin, hiyerarşik olarak erkekten daha altta olduğunun kabulüyle sarf edildiği söylenebilir: "Kadın hakları toplumsal cinsiyet ayrımlarının ilke olarak ortadan kaldırılması temelinde değil, gelişme, uluslaşma sürecinin zorunlu bir parçası olma temelinde ele alınmaktadır" (Berktay, 2013, s. 293, 294).

Aile Çevresi: Kadın-Erkek İlişkileri genel olarak aileyi, endüstrileşme ve toplumsal hareketlilik sonucunda dönüşen ve bunu ulus devlet ilkeleri çerçevesinde gerçekleştirmesi gereken bir kurum olarak ele almaktadır. Bunun için evlilikle ilgili yasaların, laikliğin altını çizerek, kadın-erkek eşitliğinden yana iken, cinsleri birbirlerinin tamamlayıcısı olarak gösteren ataerkil yapı doğrultusunda bir ideal çizmektedir. Pierre Bourdieu'nün (2018, s. 61-63) açıkladığı üzere, erkek, mübadelenin öznesidir ve mübadelenin nesnesi olan kadının hak ve yükümlülükleri üzerinde tahakküm sahibidir, bu asimetrik gücünü ise mitsel-ritüel sistemi dönüştürmek için kullanır. Kadın, toplumsal yeniden üretimin sembolüdür ve "anlamı kendi dışında belirlenir," bu dayatmalardan ise egemen cins, erkek hem kârlı çıkar, hem de tahakküm altında kalır (Bourdieu, 2018, s. 59, 90).

3.5. Evlilik Sanatı: Karı-Koca İlişkileri ve Cinsel Hayat (Kinsey vd., 1972)

Evlilik Sanatı isimli kitap yine aynı başlıkla, yazar isimlerinin sırası değiştirilmiş şekliyle halen basılmakta ve satılmaktadır (de Valde vd., 2021). Türkçe baskısında beş yazar varken, İngilizce aslında sadece Dr. Abraham ve Hannah Stone yer almaktadır. Kitabın aslı bulunamamıştır. İsmi geçen yazarların bireysel olarak yazmış oldukları kitaplar mevcuttur ancak birlikte bir üretimlerinin olmaması olasılığı yüksektir: kitabın Türkiye'de derlenip, türkçeye çevrilmiş ve uyarlanmış olma ihtimali yüksektir. İlk baskısı 1936'da, ikinci baskısı 1968'de yapılmıştır; orijinal adı A marriage manual: a practical guidebook to sex and marriage'dır (Evlilik için el kitabı: cinsellik ve evlilik üzerine pratik bir rehber). Türkiye'deki baskısında tarih bulunmamakta, Nadir Kitap'a göre 1972'ye tarihlenmektedir.

Tüm kitaplar içinde sadece Evlilik Sanatı kitabının yazarlarından biri kadındır; o da "Dr. Abraham ve Hannah Stone" şeklinde yani Dr. Abraham Stone'un eşi olarak belirtilmiştir. Dr. Hannah Stone, Amerikalı bir tıp doktorudur, dini baskılara rağmen, doğum kontrolü, nüfus planlaması ve kürtajın yasallaşması için bilinçlendirme yapmış, bu uğurda tutuklanmıştır (In Honour of women's history month, 2016). New York'ta tıp okulunu bitirdikten sonra, dünyadaki ilk doğum kontrol ve üreme sağlığı kliniklerinden birinde, I. Dünya Savaşı sırasında insanlara yardım etmiş, akademik çalışmalar yaparak, araştırma sonuçlarını yayımlamıştır. 1920'lerdeki bir kadının bu çabaları devrim olarak nitelendirilmektedir (Young, 2017). Fakat başarıları isminin kitaba, kocasından ayrı bir bilim insanı olarak yazılması için 1970'lerde de, 2020'lerde de yeterli görülmemiştir. Sahip olduğu "Dr." ünvanı eklenmeksizin, ismi kocasının isminin yanına iliştirilmiştir. 1936 orijinal baskısında da önce erkeğin ismi yazılmış, genişletilmiş ve revize edilmiş 1968 baskısında ise "Drs. Hannah and Abraham Stone" olarak değiştirilmiştir. Saba Mahmood'un (Şehlikoğlu içinde, 2018, s. 189) tanımladığı şekliyle "tarihsel olarak belirleyici baskı mekanizmalarının mümkün kıldığı ve yarattığı hareket kapasitesi," faillik ile örtüşmektedir.

Hürriyet Ana Baba Rehberi dışında, kapağında resim bulunan tek kitap Evlilik Sanatı'dır. Kadın ve erkek stilize bir biçimde ve cinsel ima ile çizilmiştir. Kadının profili gözleri kapalı, başı yukarı doğru uzanmış biçimde resimdeki en belirgin nesnedir. Doksan derece ile

Resim 4. Evlilik Sanatı kapak

kadına doğru eğilmiş erkek profili ise daha koyu renktedir ve tam üzerine kitabın başlığı basılmıştır. Kadının profilinin solunda ise başlığa kıyasla küçük ve ince puntolarla "karı-koca ilişkleri ve cinsel hayat" yazmaktadır. Kitabın içerisinde başka fotoğraf ya da çizim bulunmamaktadır.

Kitap, başlığından anlaşılacağı üzere, "evliliğin bir sanat olduğu" savıyla, cinsel hayatı ve üremeyi merkeze alarak kadın-erkek ilişkilerinin sürdürülebilir olması için öneriler getirmektedir. Bu öneriler, çeşitli kaynaklara metin içi atıflar olmasına ve yazarları akademisyen olmasına karşın, resim/grafikler ve referanslar bölümü ile desteklenmemiştir. Her konu vakalar üzerinden ilerlenerek öneri ile sona erdirilmekte; genelde öğütler kadına verilmekte, evliliği yürütme sorumluluğu kadına yüklenmektedir. Bu bağlamda Evlilik Sanatı, diğer kitaplarla söylem açısından bağdaşmaktadır:

[…] erkekten, gücünün ve imkanlarının dışında şeyler istemek, genç kız rüyalarını onun gerçekleştirmesini beklediğinizi hissettirmek, erkeği hem yorar hem sizden uzaklaştırır. Kocasının imkanlarıyla geçinmekten memnuniyet duyduklarını gösteren kadınlara imrenerek bakarlar. Kocanızı, hangi bakımdan olursa olsun, başka kadınlara imrenir hale getirmekten korumak, kadınlığınızın başlıca amacı olmalıdır (Kinsey vd., 1972, s. 86, 87).

Kadına erkeği sürekli hoş tutması, kendine aşık etmesi, elinde tutması için çaba sarfetmesi gerektiği ile ilgili mesajlar verilmektedir. Buna ek olarak, bazı konular bu kitapta da tek taraflı ele alınmıştır: orgazm, aldatma, cinsel soğukluk gibi temalar hep kadın üzerinden örneklerle açıklanmıştır.

Kitap genel olarak evliliği cinsellik ve doğum üzerinden tanımlamaktadır. "Evlilikte erkeğin rolü" başlığı altında "1. Alıştırma" (kadını cinsel faaliyetlere hazırlama); "2. İstek temposuna uyma" (kadının cinsel arzularına ve yumurtlama döngüsüne uyumlanma); "3. Sevişmeye hazırlanma" ve "4. Tatlılık" (erkeğin, arzusunu canlı tutmak için karısını hoş tutması gerekliliği) alt başlıklarıyla sunulmuştur. Buna karşılık kadının rolü, erkeğin dışarıda başka kadınlara gitmesini engellemek için evde cinselliği canlı tutmak; arkadaşlarına gitmesin diye ilgilendiği konularla (futbol, gazete haberleri, karikatür, film yıldızları) ilgileniyormuş gibi yapmak; kendisine hayranlığını her fırsatta ifade etmek; sevdiği yemekleri pişirmek; onu uzun süren iş gününün ardından dinleyerek (dır-dır etmeyerek) rahatlatmak olarak listelenmiştir (Kinsey v.d., 1972, s. 80-87). Bu açıdan da özellikle Hürriyet Ana Baba Rehberi ile ve diğer kitaplarla örtüşmektedir.

Kitap evli çiftler arası uyumu daha ziyade cinsellik üzerinden kurmakta olduğu için diğerlerinden farklılaşsa da peşinen kadını tecrübesiz, cinselliğini ise evlilikle sınırlı tutarak söylemde diğer kitaplara benzer bir çerçeve çizmektedir.

4. Tartışma

Öncelikle kitapların isimleri ve içerikleri incelendiğinde "ilişkiler" sözcüğü en çok kullanılan ortak kelime olarak ortaya çıkmaktadır. Tüm kitapların yazarlarının eğilimi kendilerini otorite olarak kanıtlayarak kitaplarına başlamaktır. Kitabın değerini yükselteceği düşünülen başka kişilerin de "Önsöz" yazıları bulunmaktadır (Durmaz, 1971, s. 3,5,6,7,8,9,10). Özellikle Hürriyet Ana Baba Rehberi'nde (1973, s. 5) bu çaba, belli bir yazar ismi verilmemesine rağmen, açıkça dile getirilmektedir: "...ülkemizin bu alanda isim yapmış otoriteleri" ve ayda 5 milyon tirajı olan Alman Eltern dergisi ile yazıldığı vurgulanmaktadır.

Kitaplar arasında yalnızca Hürriyet Ana Baba Rehberi anonimdir ve bir kısmının yabancı olduğu belirtilen bir grup yazar tarafından kaleme alınmıştır. Evlilik Sanatı'nın tamamı yabancı yazarlar tarafından yazılmıştır. Diğer üç kitap Türk yazarlara aittir. Aradaki kültürel ve ideolojik farklılıklara rağmen, tüm yazarların aynı üslupla kadına seslenmeleri, Talal Asad'ın "söylemsel gelenekler" (1996, Sehlikoğlu içinde, 2018, 188) olarak adlandırdığı, dinlerin coğrafya ya da bireysellik tanımayan, dayatmacı söylemlerini çerçeve içine alan kuramı ile açıklanabilir. "Kadınlık, cinsiyet ve bunların din ve milletle ilişkileri" (Sehlikoğlu, 2018, 186) beş kitapta da kurulmaktadır. Kadının anne ve eş olarak temsiliyetini destekleyen büyüklenmeci söylemler ortaktır ve tarihsel olarak dayatmalara ve suçlanmaya alışmış olduklarından kadınlar bu üslubu yadırgamamışlardır (Yücesan-Özdemir vd., 2010, s. 240).

Kadının sahip olması gereken tüm özellikleri eşlik ve annelik için geliştirmesi gerektiği sık sık vurgulanmaktadır. Örtülü olarak kadının çalışmadığı, odağının evi, kocası ve çocukları olduğu, geçinmek için erkeğin parasını kullandığı, bu sebeplerle de erkeğe iyi bakmasına, onu hoş tutması, uzun yaşatmasına yönelik teknikler beş kitapta da kadına telkin edilmekte iken erkeğe benzer bir sorumluluk verilmemiştir.

Tüm kitaplarda ele alındığı üzere kadınlar erkeklere kıyasla mekansal denetime maruz bırakılmaktadır

(Kern, 2019, 81). Heteroseksüel aileyi barındıracak, toplumsal cinsiyet temelli iş bölümü içinde eve ekmek getirenin erkek olduğu varsayılmaktadır (Kern, 2019, 47). Kadın çalışıyor bile olsa asıl mekanı ev iken, erkek eve giren ve evden çıkan kişi olarak tanımlanmaktadır. Serpil Çakır (2011, s. 508), tarih yazımının kadını aşağılayan klasik miras tarafından şekillendirildiğini, erkeğin kamu alanının hakimi olarak görülmesini sağlamak için kadınların ev dışında varoluşlarının yadsındığının altını çizer. Buna bağlı olarak kadının cinselliği evlilik ile sınırlı tutulmaktadır. Deniz Kandiyoti (1996, 132) kadını eve kapatma çabasının altında yatanın, kadının kendisini korumaktan ziyade ulusal bütünlük ve etnisiteyi korumak olduğunu öne sürmüştür ki, Hürriyet Ana Baba Rehberi, Türk-Alman ortak yapımı oluşu ve Almanya başta olmak üzere diğer Avrupa ülkelerine göç etmiş Türk işçi ailelerini de muhtemelen hedef alışıyla bu sav ile örtüşmektedir.

Kitapların okuyucuya karşı tavırlarında köy-kent ayrımı temelli yaklaşımda 1960'larda başlayan, özellikle 1970'lerde önemli meselelerden biri haline gelen kırsal kalkınmanın etkisi de görülmektedir. Hürriyet Ana Baba Rehberi'nde "Köy ve Şehir Çocukları" başlığının yanındaki sütunun başlığı şöyledir: "Zekaca farklı mıdırlar?" Köy-kent ayrımı bu bölüm başlığı altında çok net çizilmiş ve köylü annelere imkanlarına bağlı olarak çocuklarını geliştirmeleri telkin edilmiştir (s. 119). Aile Planlaması kitabı ise çoğunlukla akademik dil kullanılarak, muhtemelen zamanının kalkınma politikaları dahilinde yazılmıştır. Kitaptaki görsellerin çoğunda otorite figürleri Batılı giyimli, hoş, "beyaz önlüklü" kadınlardır dolayısıyla ideal olarak işaret edilen, "önlüklü" yani yüksek eğitimli, laik ve meslek sahibi (doktor, hemşire, öğretmen) kadındır (1971, s. 50, 52, 66). Hürriyet Ana Baba Rehberi de bireyleri ve mekanları özellikle resimlerde batılı örneklerden farksız yansıtmaktadır, buna karşın kadını çalışmaya özendirme çabası hissedilmemektedir.

II. Dünya Savaşı sonucunda doğan işçi ihtiyacını karşılamak üzere, 1961'de imzalanan protokolü takiben, Türkiye'den Almanya'ya göçler başlamış, yüzbinlerce Türk vatandaşı, köylerinden kalkıp önce Almanya'ya yerleşmiş, oradan diğer ülkelere yayılmıştır (Acar, 2023). Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren kentler Türk toplumu için yozlaşmanın ve ihanetin merkezi olarak gösterilmekte olduğu için (Kandiyoti, 1996, s. 161) Almanya'daki Türk ailelerin bütünlüğünü, çocuklarının milli değerlerini korumak amacıyla, 1970'lerde Türkçe de basılan Alman kökenli Eltern Dergisi ile ortaklaşa bir kitap hazırlanmasının altında, oradaki değerler ile milli değerleri müzakere etmek olabilir. Bir yandan Avrupa'da yerleşilen bölgelerdeki insanların yaşamları sunulurken, milli değerlere sahip çıkma vurgusuyla kadının iffetinin yanı sıra, etnisitenin korunmasının amaçlanmış olması muhtemeldir. Deniz Kandiyoti'nin (1996, s. 163) de belirttiği üzere "Kadınların cinsel davranışları, genellikle ulus ile "ötekiler" arasındaki ayrımın ifadesinde önemli bir yer tutar."

Avrupa'yla kısıtlı kalmayan, oranı %40'ı bulan köyden kente göç de bu etkiyi arttırmıştır (Eken, 2020, s. 953). Yeşilçam da geleneği, filmlerin başında marjinal, Batı özentisi karakterlere "Tek düze tekrarlanan, aptalca, değişmeyen, monoton bir şey" (Fatma Bacı, 1972, H. Refiğ) olarak tanımlatmıştır. Olay örgüsünün getirdiği noktada, başına gelmedik kalmayan karakterler, başta aşağıladıkları geleneğe tutunarak var olabileceklerini fark ederken, senaryolar halka ders vermek için yazılmıştır (Eken, 2020, 929, 930). Benzer bir şekilde, İslam'ın eksikliği vurgusuyla yükselen Batılı popüler kültür anlayışının karşısında duran bir eksen etrafında kurgulanmış olduğu söylenebilir. Bir "aile eğlencesi" olarak nitelendirilen sinema da ne tesadüftür ki Türkiye'de zirvesi olan 298 filmi, 1972'de sektöre, yıllık 110 milyon seyircisi için kazandırmıştır (Eken, 2020, s. 919). Kutuplaşmanın, işsizliğin, kaynayan üniversitelerin ve işçi hareketlerinin soğutulması ve kaybolmasından korkulan milli değerlerin pekiştirilmesi için özellikle de Ertem Eğilmez filmlerinin özendirdiği

ve etrafında döndüğü tema 1970'lerde ailedir (Eken, 2020, s. 918). Aile güzellik, iyilik, keyif, neşe gibi sıcak duyguların ocağıdır (Dede, 2020, s. 969).

Feminist teorinin gösterdiği üzere tipik bir aile formu bulunmadığı gibi, tipik bir kadın formu da yoktur. Aileyi oluşturan bireyler farklı dinamiklerle bir araya gelerek aileyi oluşturur ve aynı topluluğun bir parçası olarak bireyler varlıklarını sürdürebilmek adına ortak bir davranış modelini sergilemek durumundadırlar (Akarsu, 1998, s. 148). Bedia Akarsu "Sosyal kişi olmakla bir kimse sözleşmeler yapan bir kimse olarak 'toplumun' dünyasına girer" (1998, s. 149) demektedir yani görgü kuralları bir toplumun sözlü kanunlarıdır. Judith Butler, İktidarın Psişik Yaşamı'nda (2015, s. 11), Hegel ve Nietzsche'de baskı ve düzenlemenin önce dışsal göründüğünü, fakat zamanla özne tarafından içselleştirilerek özkimliği kuran bir psişik forma dönüştüğünü belirtir. Bu tarz rehberler topluma davranış modeli sunmak üzere hazırlanmış yönergeler olarak işlev görmektedir ve kadın-erkek görevlerinin eşitliğinden ziyade, kadın ve erkeğin iş bölümünü toplumsal düzenin devamı için desteklemektedirler, bireyler de bunu kendi tercihleriymiş gibi sürdürme zorunluluğu hisseder.

Sonuç

Cumhuriyet ellinci yılını doldurmakta, pronatalist devlet politikaları dönüştürülmekte ve bunun için propagandist neşriyata değişik ideolojiler tarafından ağırlık verilmekteyken, 1973'te Hürriyet Ana Baba Rehberi, dağıtımı geniş bir kitleye yapıldığı için merkeze alınarak Türkiye'de kadınlara önerilen temsil ve söylemlerin ortak noktaları ebeveyn kitapları üzerinden analiz edilmiştir. 1970'lerin başında, her iki cinse de seslendiği tespit edilebilen beş kitap birlikte incelenip değerlendirilmiştir.

Tüm kitaplar iletişimlerini ailenin (anne-baba-çocuklar) bütünüyle sorunlu bir kavram oluşu üzerine kurmaktadır. Hepsinin "Önsöz" kısımlarında her ailenin yaşadığı "müşküller" olduğu ve bu müşküllerin yıllar içinde arttığından bahsedilmektedir. Çözümü getirecek kişi olarak ise kadın işaret edilmektedir. Ailenin, yani kocanın, çocukların ve evin sorumluluğunu kadına yükleyerek kendilerini sunmaktadırlar. Kitaplar daha çok kadınlar okusun diye yazılmıştır, böylelikle Önsöz'de bahsedilen "müşkülleri" kadınlar çözmekle mükellef kılınmıştır. Yani, kadının, bir evlilik yapmak ve onu yürütmekten başka çaresi yoktur ve bu kitapların vaadi, kadınların, aile içi ilişkileri düzenleyebilmelerini ve yönetebilmelerini sağlamaktır.

Kitapların tümü başlıklarında her iki cinsi ya da aile kurumunu hedef alıyor gibi görünse de çoğu konuda doğrudan kadına seslenmektedir. Kitaplar kadına karşı hitaplarda ikinci çoğul şahıs ile buyurgan bir ton benimserken, erkekler muhatap alındığında üçüncü tekil ya da üçüncü çoğul şahsa dönerek söylemini yumuşatmaktadır, çünkü erkeğin kendine has mizacı vardır ve gururu kırılabilmektedir. Aile kurumunun varlığı için erkeğe uyum sağlaması ve onu idare etmesi gereken kişi kadındır.

Sonuç olarak incelenmiş olan beş kitabın da Türkiye'de modernleşmeye başlayan ailelerin, uyumunu sağlamak, bu arada aile yapısını yani toplum bütünlüğünü korumak için yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple nüfus planlamasının altı çizilmekte, cinsel tatmini eşte aramanın önemi vurgulanmakta, bunu yaratma ve sürdürülebilirliğini sağlama yöntemleri ele alınırken, evliliğin başarısından, çocukların terbiyesinden, erkeğin sağlığına varana kadar, tüm aile bireylerinin bekasından tek başına, tek bir cins, kadın sorumlu tutulmaktadır.

Teşekkür

Bu makalenin son okuması sürecinde değerli katkısını esirgemeyen Dr. İpek Gencel Sezgin'e teşekkürlerimi sunarım.

Kaynakça

Acar, E. (2023). 1960-1965 Döneminde Türkiye'den Almanya'ya İşçi Göçleri. TroyAcademy, 8(1), 38-69. https://doi.org/10.31454/troyacademy.1215332

Acar, F. (1990). Türkiye'de İslamcı Hareket ve Kadın: Kadın dergileri ve bir grup üniversite öğrencisi üzerinde bir inceleme. 1980'ler Türkiyesi'nde Kadın Bakış Açısından Kadınlar. Ş. Tekeli (Ed.). İletişim.

Acuner, A. M. (1990). ‘’Türkiye Cumhuriyetinde okur-yazarlık’’. Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 5(2), 161-167.

Adam and Eve. (2023, 1 Temmuz).Wikipedia. https://en.wikipedia.org/wiki/Adam_and_Eve 11 Eylül 2023

Akarsu, B. (1998). Kişi Kavramı ve İnsan Olma Sorunu. Bağcılar.

Arat, Y. (1990). Feminizm ve İslam: Kadın ve Aile Dergisinin Düşündürdükleri. 1980'ler Türkiyesi'nde Kadın Bakış Açısından Kadınlar. Ş. Tekeli (Ed.). İletişim.

Asad, T. (2013). The Construction of Religion as an Anthropological Category. Religion in today's world, 17-34.

Badinter, E. (1984). Biri Ötekidir: Kadınla Erkek Arasındaki Yeni İlişki ya da Androjin Devrim. Ş. Tekeli (Çev.). AFA Kadın.

(1992). Annelik Sevgisi: 17 Yüzyıldan günümüze bir duygunun tarihi. K. Çelik (Çev.). AFA Kadın.

(2010). Kadınlık mı? Annelik mi? A. Ekmekçi (Çev.). İletişim.

Berktay, F. (2013). Türkiye Solu'nun kadına bakışı: Değişen bir şey var mı? A. G. Altınay (Ed.). Vatan Millet Kadınlar, 279-290. İletişim.

Binatlı, C. (2002). Türkiye'de Gazete ve Dergilerin Dağıtım Yapısındaki Gelişmeler. İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 1(2), 73-81.

Bizer, Y. K. (1971). İslamda Aile Hayatı Nasıl Olmalıdır? Dini ve İçtimai Yaşantılar. Özdemir Basımevi.

Bora, A. (2005). Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve kadın öznelliğinin inşası. İletişim.

Bourdieu. P. (2018). Eril Tahakküm. Bağlam.

Butler, J. (2014). Bela Bedenler. İstanbul: Pinhan. (2015). İktidarın Psişik Yaşamı. Ayrıntı.

Çakır, S. (2011). Feminist Tarih Yazımı: Tarihin kadınlar için, kadınlar tarafından yeniden inşası. 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar, Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan. S. Sancar (Ed.). Koç Üniversitesi Yayınları.

Dalaman, Z. B. (2023). Türkiye'de Kadınların Siyasi Temsilinde 100 Yıllık Mücadele ve Hükümetlerin Kadın Politikaları. Z. B. Dalaman, E. E. Öcal, S. Dönmez & G. Ak (Eds.). Yüz Yıllık Cumhuriyet: Türk Modernleşmesi, 184-209. İstanbul Topkapı Üniversitesi Yayınları.

Davaz, A. (2014). Kadın Süreli Yayınları Bibliyografyası: 1928-1996: Hanımlar Aleminden Roza'ya. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı.

Davaz-Mardin, A. (1998). Hanımlar Aleminden Roza'ya. Tarih Vakfı.

de Valde, V., Kinsey, A., Morse, B., Stone, A. ve H. Stone. (2021). Evlilik Sanatı: Karı Koca İlişkileri ve Cinsel Hayat. Dorlion Yayınevi.

Dede, K. (2020). "Arzu"nun Sürekliliği ya da Yetmişlerden Günümüze Ertem Eğilmez Sineması. M. K. Kaynar (Ed.). Türkiye'nin 1970'li yılları. İletişim.

Doğan, M. (2011). Türkiye'de uygulanan nüfus politikalarına bakış. Marmara Coğrafya Dergisi Sayı: 23, Ocak 2011, 293-307.

Duran, A. (2020). Tanzimat Dönemi Eğitimin Durumu ve Dönemin bir Değerlendirilmesi. The Journal of Social Sciences. 44. 507-522. 10.29228/SOBIDER.41479.

Durmaz, B. (1971). Aile Planlaması ve Eğitim. Eroğlu Matbaası.

Ecevit, Y. (2014). Sunuş. A. Davaz. Eşitsiz Kız Kardeşlik: Uluslarası ve Ortadoğu Kadın Hareketleri, 1935 kongresi ve Türk Kadın Birliği. İş Bankası Yayınları.

Eken, E. M. (2020). Yetmişli Yıllarda Türk Sineması. M. K. Kaynar (Ed.). Türkiye'nin 1970'li Yılları. İletişim.

Endler, R. (2022). Eşyaların Patriarkası: Dünya Kadınlara Neden Uymaz? İletişim.

Er. (2019, 14 Kasım). Nişanyan Sözlük. https://www.nisanyansozluk.com/kelime/er1 Erişim tarihi 11 Eylül 2023.

Erdoğan, E. ve Uyan-Semerci, P. (2023). Toplumsal Araştırma Yöntemleri için bir Rehber: Gereklilikler, Sınırlılıklar ve İncelikler. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Hürriyet Ana Baba Rehberi. (1973). Hürriyet Matbaası.

In Honour of women's history month, we remember Hannah Stone. (2016, 03.17). Margaret Sanger Papers Project-Research Annex. https://sangerpapers.wordpress.com/category/people/hannah-m-stone/

Kağıtçıbaşı, Ç., Bekman, S. ve Sunar, D. (1993). Başarı Ailede Başlar. Ya-Pa.

Kandiyoti, D. (1996). Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler. (Çev. A. Bora, F. Sayılan, Ş. Tekeli, H. Tapınç, F. Özbay). Metis.

Kinsey, A., Morse, B., De Valde, V., Stone, A., & Stone, H. (1972). Evlilik Sanatı: Karı-koca İlişkileri ve Cinsel Hayat (7. Baskı). Cem Ofset.

Koç, Ç. T. (2019). Modernleşme Sürecinde Batı'da ve Osmanlı'da Feminizm ve Kadın Dergileri (1869-1927). Gece Akademi.

Mojab, S. (2001). Theorizing the Politics of 'Islamic Feminism'. Feminist Review, 69(1), 124-146. https://doi.org/10.1080/01417780110070157

Özbay, F. (1992). Kadının Statüsü Ve Doğurganlık. N. Arat (Ed.). Türkiye'de Kadın Olgusu. Say.

Özer, S. (2013). Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkı Verilmesinin Türk Kamuoyundaki Yankıları. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 29 (2013):131-168.

Salman-Yıkmış, M. (2018). Pronatalist Kültürde Anne Olmamak. Fe Dergi 10, no. 2(2018), 85-97.

Saeed, M. Z. I., Arif, K., Muslim, M., Ahmed, F., & Bibi, A. (2023). Static Photography and Islamic Teachings: An Analysis of the Ideologies of Muslim Scholars. Journal of Social Sciences Review, 3(2), 11–18. https://doi.org/10.54183/jssr.v3i2.225

Sehlikoğlu, S. (2018). Antropolojide müslüman kadın ve faillik. Kültür Denen Şey: Antropolojik Yaklaşımlar. Metis.

Serdaroğlu, S. (1972). Aile Çevresi: Kadın-Erkek İlişkileri. Red House.

Şerifsoy, S. (2000). Aile ve Kemalist Modernizasyon Projesi, 1928-1950. Vatan Millet Kadınlar (6. Baskı). A. G. Altınay (Ed.). İletişim.

Turğut, F. (2017). Tarihsel Süreçte Aile Kurumunun Dönüşümü ve Geleceğine Yönelik Çıkarımlar. Medeniyet ve Toplum, Bahar 2017, Cilt 1, Sayı1, 93-117.

Wolf, N. (1991). The Beauty Myth. Harper.

Yalazan, A. (2022, 1 Mayıs). Hürriyet'te 74 yılın hikayesi. Hürriyet Gazetesi. https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ates-yalazan-arsiv-balikcisi/hurriyette-74-yilin-hikayesi-42054501 Erişim tarihi 24 Ağustos 2022

Young, J. (2017, 16 Kasım). An Emancipation Proclamation to the Motherhood of America. Lady Science. https://www.ladyscience.com/emancipation-proclamation-to-the-motherhood-of-america/no38 Erişim tarihi 24 Ağustos 2023

Yücesan-Özdemir, G. Özkaplan, N. Serdaroğlu, U. Bir Evliliğin Hikayesi: Ev Teknolojisi ve Kadın. İktisat ve Toplumsal Cinsiyet. U. Serdaroğlu (Ed.). İstanbul: Efil.

Resimler

Resim 1. Hürriyet Ana Baba Rehberi Kapak.

Hürriyet Ana Baba Rehberi. (1973). Hürriyet Matbaası. (s. kapak.).

Resim 2. Önce yaşamayı sevin

Hürriyet Ana Baba Rehberi. (1973). Hürriyet Matbaası. (s. 57.).

Resim 3. Köyde dev bir over çizimi etrafında eğitim alan erkekler

Durmaz, B. (1971). Aile Planlaması ve Eğitim. Eroğlu Matbaası. (s. 53).

Resim 4. Evlilik Sanatı kapak

Kinsey, A., Morse, B., De Valde, V., Stone, A., & Stone, H. (1972). Evlilik Sanatı: Karı-koca İlişkileri ve Cinsel Hayat (7. Baskı). Cem Ofset. (s. kapak).

Extended Abstract

This study examines the representations of femininity and masculinity in five parenting guidebooks published in Turkiye in the early 1970s, a period marked by rapid social transformation, urbanization, and increasing internal and international migration. The research explores how guidebooks function not only as educational resources but also as ideological apparatuses that reinforce certain state-sanctioned gender norms.

The Hürriyet Parent Guide (Hürriyet Ana Baba Rehberi, 1973) is the focal point of this analysis. Its significance lies in its publication during the fiftieth year of the Turkish Republic, its wide distribution both within Turkey and in Europe, and its use of color photographs and illustrations that enhance comprehension. Additionally, the guide was co-published with the German magazine Eltern, highlighting its broader cultural and transnational reach. It is a secular and partially foreign-authored manual that presents a modern image while promoting nuclear family ideals with division of labor. The comparative framework enables the identification of both overlapping and diverging discourses surrounding the “ideal mother,” “obedient wife,” and “rational father” figures.

The research adopts a qualitative methodology, combining comparative textual analysis, literature review, and visual analysis. All existing guidebooks published between 1970 and 1973 were selected based on their inclusive titles for both genders (e.g., “family,” “mother-father,” “parent”). Books addressing only mothers, usually focused on childcare, were excluded. There was no parenting guidebook specifically addressing men either.

The sampling is as follows: How Should Family Life in Islam? (İslamda Aile Hayatı Nasıl Olmalıdır?, Bizer, 1971), emphasizes religious duties, obedience, and gender hierarchy in alignment with conservative Islamic family models, drawing a verse direction from modern (secular) towards traditional (Islamic) through the fictitious story of a family residing in Istanbul. Family Planning and Education (Aile Planlaması ve Eğitim, Durmaz, 1971), was published by the State Planning Office in an academic tone. Family Circle: Female-Male Relationships (Aile Çevresi: Kadın-Erkek İlişkileri, Serdaroğlu, 1972), which examines cases and advises women on how to resolve potential relationship issues. The Art of Marriage (Evlilik Sanatı; Kinsey et al., est. 1972) authored by an academic team, the book mainly focuses on sexuality as a key element for achieving a long and happy marriage.

The study contributes to understanding how family guidance literature served as a medium through which broader ideological projects were carried into private life. In particular, the 1970s context—marked by urban migration, population growth, and political polarization—shaped the production and reception of these materials. These books were part of a larger cultural repertoire used to stabilize family structures perceived to be under threat. By foregrounding the interplay between textual form and historical context, the study argues that such publications are key sites for examining the state's indirect intervention in family life and gender norms.

The analysis reveals that despite cultural and ideological differences among the books, they uniformly construct a dominant gender discourse that positions women primarily as mothers and wives. Using both textual and visual strategies, these guidebooks assign the responsibility for familial harmony, child-rearing, and even the emotional well-being and longevity of the husband to women. While titles suggest an inclusive audience, the content predominantly addresses women directly—often in an imperative tone—while referring to men indirectly in a descriptive manner. Visual representations also reinforce this pattern, often portraying the ideal woman as educated, Westernized, and professional, yet still confined to the domestic sphere.

The study also highlights how these guidebooks perpetuate spatial and behavioral control over women, assuming a heteronormative family structure in which the man is the breadwinner and the woman is responsible for the home. Even when female employment is acknowledged, the home remains the primary domain of the woman. These roles are presented not only as normative but also as essential for the preservation of national and moral values—particularly among Turkish migrant families acrodd the country and in Europe.

The findings suggest that these texts served as ideological tools designed to manage the anxieties associated with modernization and migration. Rather than promoting gender equality that was the rising movement of the period, feminism, they reinforced traditional gender divisions under the guise of offering guidance for family well-being. Ultimately, these books placed the burden of sustaining not only the family but also national identity and social order on women.

By analyzing these parenting guidebooks through feminist theory and gender studies, this research contributes to our understanding of how media and popular literature functioned as subtle but powerful instruments in shaping gendered subjectivities during a critical period in Turkish modern history.